

PIOTR KEMPIŃSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych, Polska

Adam Mickiewicz University, Doctoral School in the Social Sciences, Poland

e-mail: piotr.kempinski@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1303-0068>

Geneza i rozwój instytucji potrącenia w polskim prawie upadłościowym pod wpływem prawa obcego

Wstęp

Potrącenie stanowi jeden ze sposobów wygaśnięcia zobowiązania¹ i jest często wykorzystywane w praktyce gospodarczej z uwagi na relatywnie proste reguły jego stosowania, co przekłada się na efektywne usprawnianie obrotu gospodarczego². Przesłanki, zasady oraz skutki potrącenia zostały uregulowane w art. 498–505 Kodeksu cywilnego³. Kodeks reguluje wyłącznie potrącenie ustawowe, które następuje w drodze jednostronnej czynności prawnej⁴. W przypadku ogłoszenia upadłości dłużnika możliwość dokonania potrącenia wierzytelności upadłego z wierzytelnością przysługującą wierzycielowi doznaje ograniczeń zgodnie z treścią art. 93–96 Prawa upadłościowego⁵. Jest to konsekwencja zmian w stosunkach zobowiązaniowych

¹ Do wygaśnięcia zobowiązania prowadzi z reguły wykonanie zobowiązania zgodnie z jego treścią. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2018, s. 378.

² M. Pyziak-Szafnicka, *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002, s. 13–16.

³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.; dalej: KC). Kodeks cywilny reguluje wyłącznie potrącenia dokonane na skutek oświadczenia woli złożonego przez jednego z wierzycieli (dłużników). Na zasadzie swobody umów możliwe jest również dokonanie potrącenia umownego, które wymaga zgody obu wierzycieli (dłużników). Ibidem, s. 386–387.

⁴ W ramach swobody umów dopuszczalne jest także potrącenie umowne. M. Pyziak-Szafnicka, *Potrącenie...*, s. 15.

⁵ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1520 ze zm.; dalej: PU); do 31 grudnia 2015 r. nosiła nazwę: Prawo upadłościowe i naprawcze.

upadłego⁶, jakie wywołuje ogłoszenie upadłości⁷, które muszą znaleźć odzwierciedlenie w warunkach dokonywania potrąceń⁸. Z tego względu przepisy art. 93–96 należy zaliczyć do przepisów o charakterze prywatnoprawnym⁹. Potrącenie w postępowaniu upadłościowym można określić jako instytucję o charakterze materialno-procesowym. Przepisy dotyczące potrącenia są umieszczone pośród przepisów prawa upadłościowego materialnego, lecz potrącenie następuje w toku postępowania upadłościowego, które jest sądowym postępowaniem cywilnym¹⁰.

W prawie upadłościowym potrącenie odgrywa ważną rolę w ochronie interesów zarówno upadłego, jak i jego wierzycieli. Stanowi odstępstwo od zasady równego traktowania wierzycieli i umożliwia wierzycielowi zaspokojenie poza podziałem wynikającym z przepisów prawa upadłościowego¹¹. W przypadku, gdyby potrącenie nie było dopuszczalne, syndyk mógłby domagać się wykonania zobowiązania na rzecz masy upadłości przez wierzyciela zgodnie z treścią i w terminie wynikającym z łączącego upadłego i wierzyciela stosunku prawnego. W zamian wierzyciel mógłby oczekiwać zaspokojenia swojej wierzytelności w ramach planu podziału (tzw. dywidenda upadłościowa), co z reguły oznacza zaspokojenie o symbolicznej wysokości¹².

⁶ Szerzej o wpływie ogłoszenia upadłości na stosunki zobowiązaniowe upadłego: R. Adamus, *Upadłość a zobowiązania cywilnoprawne*, Warszawa 2013.

⁷ Art. 83–116 PU.

⁸ P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2024, kom. do art. 93 p.u., nb. 1.

⁹ Jak wskazuje Piotr Horosz, prawo upadłościowe to specjalistyczny dział prawa handlowego (a więc prawa prywatnego). P. Horosz, *Prawo upadłościowe i prawo restrukturyzacyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2023, s. 2. Część przepisów PU ma charakter materialny (prawo upadłościowe materialne) – należą do niego m.in. przepisy dotyczące potrącenia, a część procesowy (postępowanie upadłościowe). M. Mrówczyński, *Uczestnicy postępowania upadłościowego*, Warszawa 2019, s. 41 i cytowana tam literatura. Jak wskazują Aleksander Witosz i Antoni J. Witosz, prawo upadłościowe „łączy w sobie elementy prawa prywatnego i publicznego, prawa materialnego i proceduralnego oraz szeregu gałęzi i dziedzin wyróżnianych w zależności od przyjmowanych kryteriów”. A.J. Witosz, A. Witosz, *Pojęcia ogólne i zasady prawa upadłościowego* [w:] A. Hrycaj, A. Jakubecki, A. Witosz (red.), *System Prawa Handlowego*, t. 6: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, Warszawa 2020, s. 662. Samo postępowanie upadłościowe jest rodzajem postępowania cywilnego o charakterze rozpoznawczo-wykonawczym. W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2023, s. 32.

¹⁰ Jak słusznie zauważa M. Pyziak-Szafnicka, „potrącenie w toku postępowania nie jest »czytą« czynnością materialnoprawną, lecz – ze względu na okoliczności, w których się dokonuje – nosi także piętno czynności procesowej”. M. Pyziak-Szafnicka, *Potrącenie...*, s. 294.

¹¹ Wyrok SN z dnia 14 stycznia 2021 r. (I CSKP 10/21), OSNC 2022 nr 1, poz. 4, s. 27, Lex nr 3159642, Legalis nr 2555752.

¹² Na podstawie badania akt spraw upadłościowych prowadzonych w Sądzie Rejonowym Gdańsk-Północ w Gdańsku oraz Sądzie Rejonowym dla m.st. Warszawy w Warszawie ustalono, że zaspokojenie poniżej 10% wierzytelności w stosunku do wierzytelności uznanych na liście wierzytelności nastąpiło kolejno w 51,61% i 60,53% badanych spraw, z kolei zaspokojenie powyżej 50% nastąpiło odpowiednio w 3,23% i 5,26% analizowanych spraw. J. Kruczałak-Jankowska, A. Mach-

Niniejsze opracowanie prezentuje spojrzenie na regulację potrącenia w prawie upadłościowym (art. 93–96 PU)¹³, którego genezy należy się doszukiwać w regulacji potrącenia w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Prawo upadłościowe¹⁴ oraz ogólnym modelu potrącenia przyjętym w art. 254–262 Kodeksu zobowiązań¹⁵ (który następnie został przejęty we wspomnianych przepisach KC). Istotny wpływ na kształt prawa polskiego okresu II Rzeczypospolitej, w tym KZ i RPU, miały przepisy obcych porządków prawnych. Można zatem postawić tezę, że obecnie obowiązująca regulacja potrącenia w prawie upadłościowym wprost się z nich wywodzi.

Celem analizy jest wykazanie zasadniczego wpływu regulacji praw obcych na regulację potrącenia w RPU, która została następnie w zasadzie powtórzona w PU. Podstawową metodą wykorzystaną w badaniach jest metoda historyczno-opisowa, uzupełniona metodą formalno-dogmatyczną.

1. Prawo II Rzeczypospolitej

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na scalonych terenach odrodzonego państwa obowiązywało aż pięć porządków prawnych (niemiecki, austriacki, francuski, rosyjski i węgierski), które nie tylko wywodziły się z różnych tradycji prawnych, ale były także dostosowane do sytuacji gospodarczo-politycznej poszczególnych regionów. Każdy z tych porządków prawnych doprowadził do powstania w społeczeństwie charakterystycznych przyzwyczajęń i ukształtował jego świadomość prawną¹⁶.

W tych warunkach należało podjąć decyzję o dalszym losie obecnego ustawodawstwa i kierunkach zmian. Odrzucono obowiązujące regulacje, lecz nie zdecydowano

nikowska, M. Maśnicka, *Działalność sądów w postępowaniach restrukturyzacyjnych i upadłościowych: bariery funkcjonowania i instrumenty poprawy systemu upadłościowego w Polsce*, Gdańsk 2019, s. 54.

¹³ Art. 93–96 PU stanowią główną regulację (modyfikację) instytucji potrącenia w warunkach postępowania upadłościowego i to ich dotyczą prezentowane rozważania. Przepisy prawa upadłościowego odnoszą się do potrącenia również w art. 85 ust. 4 PU (w zakresie umowy ramowej), art. 442a PU (potrącenie wierzytelności wierzyciela upadłego banku hipotecznego z wierzytelnościami upadłego banku hipotecznego) i art. 467¹ PU (prawo wierzyciela do potrącenia wierzytelności z wierzytelnością upadłego w przypadku postępowania upadłościowego wobec instytucji kredytowych, firm inwestycyjnych, banków zagranicznych oraz banków krajowych prowadzących działalność za granicą), lecz pozostają one poza zakresem niniejszej analizy.

¹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo upadłościowe (Dz.U. Nr 93, poz. 834; dalej: RPU).

¹⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598; dalej: KZ).

¹⁶ Z. Radwański, *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. 21, nr 1, s. 31.

się na recepcję jednego ze wspomnianych porządków prawnych¹⁷. Budowę nowego systemu prawa polskiego oparto na założeniu stworzenia nowych regulacji¹⁸ – co wyraźnie wskazywało, że nowe jednolite ustawodawstwo ma być ustawodawstwem polskim¹⁹. Mimo tego założenia, wobec wielości porządków prawnych obowiązujących na terenie Polski, konieczne było sięgnięcie w pracach ustawodawczych do praw obcych, zwłaszcza prawa niemieckiego, austriackiego i francuskiego²⁰.

Powołana do tego zadania Komisja Kodyfikacyjna uchwaliła 25 projektów ustaw, które zostały przesłane do Ministerstwa Sprawiedliwości (stan na dzień 31 marca 1937 r.)²¹. To ogromne wyzwanie było realizowane w całym dwudziestoleciu międzywojennym i zostało przerwane wybuchem II wojny światowej. Dorobek Komisji Kodyfikacyjnej cechował wysoki poziom merytoryczny, w tym oryginalność wielu przyjętych rozwiązań. Mimo że projekty powstały z myślą o sprawnym funkcjonowaniu w ramach gospodarki rynkowej, zostały wykorzystane po zakończeniu wojny i stanowiły fundament prac legislacyjnych po 1945 r.²²

Mnogość regulacji prawnych nie ominęła również prawa upadłościowego. W poszczególnych dzielnicach obowiązywały następujące ustawy:

- kodeks handlowy francuski z 1807 r. (KHF) – na terenie byłego Królestwa Kongresowego,
- rosyjskie ustawy postępowania handlowego z 1832 r. oraz załącznik do uwagi nr 1 do art. 1400 rosyjskiej procedury cywilnej z 1864 r. – w województwach wschodnich,
- niemiecka ordynacja upadłościowa z dnia 10 lutego 1877 r. (NOU)²³ – na Ziemiach Zachodnich oraz w górnośląskiej części województwa śląskiego,

¹⁷ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 581; I. Mazurek, *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 23, s. 125–127; G. Jędrejek, *Polski kodeks zobowiązań z 1933 r. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2001, t. 11, nr 1, s. 52.

¹⁸ Jak wskazuje Stanisław Grodziski: „Kiedy na przełomie XIX i XX w. mówiło się coraz częściej i coraz konkretniej o rosnących szansach odzyskania niepodległości, w środowiskach prawniczych dyskusje te przybierał kształt fachowy, ogniskując się wokół przyszłego ustroju i prawa, na tle dotychczasowych doświadczeń dziejowych”. S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. 33, nr 1, s. 47. Decyzja o nowej kodyfikacji była więc przemyślana, a także odpowiadała panującej sytuacji politycznej, która nie dopuszczała przedłożenia porządku prawnego jednej z dawnych dzielnic ponad prawo pozostałych. Ibidem.

¹⁹ F.K. Fierich, *Rzut oka na najważniejsze zadania prac kodyfikacyjnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, s. 281.

²⁰ W. Dajczak, *Kodeks zobowiązań jako lekcja metody prawnoporównawczej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2014, z. 4, s. 829.

²¹ S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna...*, s. 71.

²² J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju...*, s. 584.

²³ Treść na podstawie *Konkursordnung für das Deutsche Reich vom 10. Februar 1877*, München–Berlin 1911.

- austriacka ordynacja konkursowa z dnia 10 grudnia 1914 r. (AOK)²⁴ – w byłym zaborze austriackim,
- węgierska ustawa konkursowa – na Spiszu i Orawie (zastąpiona w 1922 r. regulacjami austriackiej ustawy konkursowej)²⁵.

W latach 1918–1934 nie udało się wprowadzić jednolitych rozwiązań, stąd też w II Rzeczypospolitej duże znaczenie nadal miały wymienione regulacje z okresu zaborów, przy czym polski ustawodawca dokonał częściowych zmian w obowiązującym prawie²⁶. Efektem prac Komisji Kodyfikacyjnej w zakresie prawa o niewypłacalności było wspomniane już rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo upadłościowe oraz rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo o postępowaniu układowem²⁷.

W kontekście prac kodyfikacyjnych należy zwrócić uwagę na rolę prof. Maurycego Allerhanda, który wywarł istotny wpływ na cały proces legislacyjny²⁸. Szczególnie aktywnie angażował się w prace sekcji procesu cywilnego oraz podkomisji prawa egzekucyjnego i postępowania niespornego²⁹. Kulminacją jego działalności był udział w podkomisji prawa upadłościowego (wraz z A. Jackowskim), gdzie przedłożył projekt i uzasadnienie ustawy, które były oparte na jego wieloletnim praktycznym doświadczeniu oraz szerokich studiach prawnoporównawczych³⁰. O wysokiej jakości tego projektu świadczy to, że wszedł on w życie po jedynie kosmetycznych poprawkach³¹. Myśl Allerhanda pozostaje nadal żywa za sprawą licznych publikacji³², w tym

²⁴ Treść na podstawie 1. *Ordynacja konkursowa* 2. *Ordynacja ugodowa* i 3. *Ordynacja zaczepna z dnia 14. grudnia 1914 l.* 337 dpp., Lwów 1927.

²⁵ B. Stelmachowski, *Prawo upadłościowe ziem zachodnich*, Poznań 1932, s. 1.

²⁶ R. Adamus, *Zarys ogólny historii prawa upadłościowego w Polsce* [w:] E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec (red.), *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, Opole 2015, s. 619–621.

²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo o postępowaniu układowem (Dz.U. Nr 93, poz. 836).

²⁸ J. Litauer podkreśla wybitne uzdolnienia kodyfikatorskie M. Allerhanda oraz wskazuje, że bez jego udziału trudno byłoby sobie wyobrazić kodyfikację prawa polskiego. J. Litauer, *Maurycy Allerhand jako kodyfikator*, „Głos Prawa” 1938, nr 6–8, s. 323.

²⁹ Ponadto do jego dorobku w zakresie działalności kodyfikacyjnej należy zaliczyć m.in. opracowanie uwag do projektu prawa prywatnego międzynarodowego, udział w debatach legislacyjnych nad prawem autorskim, prawem małżeńskim majątkowym, Kodeksem zobowiązań, prawem wekslowym i czekowym, ustawą o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, prawem o spółkach akcyjnych i spółce z ograniczoną odpowiedzialnością oraz Kodeksem handlowym. Ibidem, s. 324.

³⁰ Brał również udział w pracach nad Prawem o postępowaniu układowem, co pozytywnie wpłynęło na spójność obydwu ustaw. A. Radwan, *Integracyjny wymiar życia i dzieła Maurycego Allerhanda – w 140. rocznicę urodzin Profesora*, „Czasopismo Kwartalne Całego Prawa Handlowego, Upadłościowego oraz Rynku Kapitałowego” 2008, nr 2(4), s. 313.

³¹ Ibidem.

³² A. Redzik, *Maurycy Allerhand (1868–1942)*, „Głos Prawa – Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2018, t. 1, nr 1–2, s. 153.

popularnych komentarzy do Kodeksu handlowego³³ oraz Prawa upadłościowego i Prawa o postępowaniu układowym³⁴. Pozostają one w wielu aspektach aktualne, przez co stanowią cenny materiał zarówno dla praktyków, jak i badaczy prawa.

2. Kodeks zobowiązań

Komisja Kodyfikacyjna nie zdołała doprowadzić do pełnej kodyfikacji prawa cywilnego³⁵. Mimo to sukcesem na tym polu było przyjęcie w 1933 r. Kodeksu zobowiązań, który należy zaliczyć do największych polskich osiągnięć kodyfikacyjnych XX wieku³⁶. Jego uchwalenie było odpowiedzią na szczególnie widoczną w obszarze prawa gospodarczego potrzebę ujednolicenia prawa³⁷. Ujednolicenie prawa zobowiązań było bowiem warunkiem sprawnego funkcjonowania obrotu handlowego³⁸.

Nowy kodeks oparto na dwóch równoważących się założeniach – z jednej strony chronił on interesy jednostek uczestniczących w obrocie gospodarczym, a z drugiej zapewniał ochronę całego społeczeństwa przed ryzykiem wzajemnego wyzysku i krzywdzenia wśród uczestników obrotu³⁹.

Pomimo tego, że system prawny II Rzeczypospolitej nie został oparty o recepcję obcego porządku prawnego, w toku prac nad nowym prawem szeroko czerpano z rozwiązań obowiązujących w innych państwach⁴⁰. Wojciech Dajczak wskazuje, że w pracach nad treścią przepisów Kodeksu zobowiązań największe znaczenie miało zachowanie zgodności nowych rozwiązań z wcześniejszym stanem prawnym lub praktyką. Kolejnym kryterium było uwzględnianie polskiej specyfiki, w celu

³³ M. Allerhand, *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935.

³⁴ M. Allerhand, *Prawo upadłościowe. Prawo o postępowaniu układowym. Komentarz*, Warszawa 1937.

³⁵ Szerzej o organizacji prac nad prawem zobowiązań: R. Szponder, *Geneza przepisów części ogólnej polskiego kodeksu zobowiązań z 1933 r.* (rozprawa doktorska), Uniwersytet Jagielloński, 2020, <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/7cabb713-3a5d-438c-9037-f7716869c5ae/content> [dostęp: 9.11.2025], s. 16–20 i cytowana tam literatura.

³⁶ L. Górnicki, *Pogranicza systemów prawnych, w szczególności pozaborowych, w pracach nad kodyfikacjami prawa cywilnego i handlowego w II RP*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2017, nr 3799, s. 137.

³⁷ G. Jędrejek, *Polski kodeks...*, s. 52.

³⁸ R. Longchamps de Brier, *Polskie prawo cywilne. Podręcznik systematyczny*, t. III: *Zobowiązania*, Lwów 1938, s. 3.

³⁹ R. Longchamps de Brier, *Zasady kodeksu zobowiązań*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1934, nr 1, s. 77.

⁴⁰ Jak wskazuje Anna M. Falkowska: „wszystkie instytucje tego kodeksu, każdy artykuł i paragraf, opierały się na prawie obcym”. A.M. Falkowska, *Wpływ praw obcych na kodeks zobowiązań z 1933 roku na podstawie wybranych instytucji prawa obligacyjnego*, „Zeszyty Prawnicze TBSP UJ” 2005, nr 13, s. 81. Mimo szerokiego zastosowania metody prawnoporównawczej Kodeks zobowiązań należy uznać za dzieło oryginalne. W. Dajczak, *Kodeks zobowiązań...*, s. 841.

dostosowania do niej projektowanej regulacji. Najczęściej oznaczało to wybór jednego z porządków prawnych⁴¹, przy czym niektóre rozwiązania były w opozycji do materiału porównawczego, a nawet miały oryginalny charakter⁴². O wyborze kierunku legislacyjnego decydowała również ewolucja danego porządku prawnego lub jej nowoczesność⁴³. W konsekwencji analizą prawnoporównawczą objęto przepisy prawa obligacyjnego obowiązujące we Francji – Kodeks Napoleona⁴⁴, w Niemczech – niemiecki kodeks cywilny⁴⁵, Austrii – austriacki kodeks cywilny⁴⁶, Szwajcarii i we Włoszech, a także w Japonii i Związku Sowieckim. W toku prac powoływano się również na prawo rzymskie⁴⁷.

Największy wpływ na kształt Kodeksu miały rozwiązania francuskie, niemieckie i austriackie⁴⁸, ale również, nowy w tamtym czasie, szwajcarski kodeks zobowiązań⁴⁹ (trudno jednak wskazać, które z nich najbardziej wpłynęły na ostateczny kształt

⁴¹ W. Dajczak, *Kodeks zobowiązań...*, s. 832–833.

⁴² Jako przykład pierwszego Teresa Mróz wskazuje przyjęcie prymatu odszkodowania w pieniędzu. Rozwiązaniem oryginalnym było np. określenie zasad odpowiedzialności za ruch przedsiębiorstwa, wprowadzenie klauzuli *rebus sic stantibus*. T. Mróz, *Kodeks zobowiązań – podstawa ciągłości i trwałości instytucji prawa cywilnego (w szczególności obligacyjnego) w Polsce*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, nr 23(2), s. 108–109.

⁴³ Ibidem, s. 836. Wybór danego rozwiązania poprzedzała analiza prawnoporównawcza prawa obcego. Ibidem, s. 839.

⁴⁴ Kodeks Napoleona z 1804 r. (dalej: KN). Treść na podstawie: *Codex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy*, Warszawa 1810.

⁴⁵ Austriacki kodeks cywilny z 1811 r. (dalej: KCA). Treść na podstawie: S. Wróblewski, *Powszechny Austriacki Kodeks Cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 938–1502)*, Kraków 1918.

⁴⁶ Niemiecki kodeks cywilny z 1900 r. (dalej: KCN). Treść na podstawie: *Niemiecki Kodeks Cywilny obowiązujący od 1. stycznia 1900*, Bytom 1900.

⁴⁷ G. Jędrzejek, *Polski kodeks...*, s. 55; T. Mróz, *Kodeks zobowiązań...*, s. 108–109; W. Dajczak, *Kodeks zobowiązań...*, s. 839. Jak zwraca uwagę W. Dajczak, nawiązanie do tradycji prawa rzymskiego można rozumieć jako odniesienie do rzymskiego porządku prawnego bądź zbioru zasad, które zostały utrwalone w europejskiej tradycji prawa kontynentalnego. Ibidem, s. 835. Na marginesie należy zwrócić uwagę na „Koncepcję podstawową prawa zobowiązań” zaproponowaną przez Ignacego Koschembakra-Lyskowskiego, który przedstawił projekt 17 artykułów Kodeksu zobowiązań. Projekt zakładał wykorzystanie doświadczeń prawa rzymskiego w kodyfikacji, nie został jednak bezpośrednio uwzględniony w pracach kodyfikacyjnych. G. Nancka, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa cywilnego? Ignacy Koschembahr-Lyskowski i „Koncepcja podstawowa prawa zobowiązań”*, „Zeszyty Prawnicze” 2022, nr 22(4), s. 111–134.

⁴⁸ Kodeks Napoleona był uważany za dzieło przejrzyste, jednolite i pozbawione kazuistyki. Niemiecki kodeks cywilny ceniono za rozwiniętą myśl prawniczą, zarówno w zakresie przemysłowych zasad ogólnych, jak i rozwiązań szczegółowych. Z kolei austriacki kodeks cywilny cechował relatywnie prosty język oraz – podobnie jak Kodeks Napoleona – przejrzystość i brak kazuistyki. R. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 33–37 i cytowana tam literatura.

⁴⁹ Kodeks cieszył się dużym uznaniem członków Komisji Kodyfikacyjnej m.in. z uwagi na swoją zwięzłość oraz syntezę prawa francuskiego i niemieckiego. Ibidem, s. 38. Przedmiotem dyskusji

Kodeksu)⁵⁰. Na temat oparcia projektu Kodeksu zobowiązań głównie na przepisach Kodeksu Napoleona, niemieckiego kodeksu cywilnego i austriackiego kodeksu cywilnego wprost wypowiadali się jego twórcy: Ernest Till⁵¹, Roman Longchamps de Bérier⁵² oraz Ludwik Domański⁵³.

Wielką zaletą wymienionych porządków prawnych był ich wspólny rodowód, sięgający prawa rzymskiego⁵⁴. Z tego względu wybór pomiędzy rozwiązaniami obcych porządków prawnych nie opierał się na fundamentalnych różnicach (które w zasadzie nie występowały z uwagi na wspólną tradycję prawa kontynentalnego), a bazował na szczegółowych rozwiązaniach, które oceniano z punktu widzenia omówionych wyżej kryteriów⁵⁵.

3. Potrącenie w Kodeksie zobowiązań

Potrącenie zostało uregulowane w art. 254–262 KZ. W *Uzasadnieniu projektu Kodeksu zobowiązań*⁵⁶ rozważania dotyczące kształtu przyszłej regulacji potrącenia oparto na rozwiązaniach francuskich (art. 1289 i n. KN), austriackich (§ 1438 i n. KCA) i niemieckich (§ 387 i n. KCN).

była nawet recepcja kodeksu: J. Bekerman, *Czy kodeks, czy nowele?*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, nr 7, s. 50.

⁵⁰ W. Wydmański, *Niemiecki kodeks cywilny w pracach Komisji Kodyfikacyjnej nad Kodeksem zobowiązań z 1933 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2021, t. 20, nr 1, s. 35.

⁵¹ Kodeks zobowiązań oparto na trzech kodeksach obowiązujących w byłym Królestwie Kongresowym, Wielkopolsce i Małopolsce. E. Till, *Polskie prawo zobowiązań (Część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923, s. 44.

⁵² Kodeks zobowiązań stanowi kompromis między Kodeksem Napoleona, niemieckim kodeksem cywilnym i austriackim kodeksem cywilnym. R. Longchamps de Bérier, *Zjednoczenie prawa obligacyjnego w państwach słowiańskich*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1933, z. 53, s. 172.

⁵³ Kodeks zobowiązań jest unifikacją przepisów kodeksowych, które uprzednio obowiązywały na terenie Polski, a więc kodeksów cywilnych: niemieckiego, austriackiego, francuskiego i rosyjskiego. L. Domański, *System kodeksu zobowiązań*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” 1934, nr 4, s. 15.

⁵⁴ Jak wskazuje R. Longchamps de Bérier: „dział zobowiązań w dotychczasowych ustawodawstwach dzielnicowych wykazywał stosunkowo najmniej różnic zasadniczych, opierając się wszędzie na zasadach prawa obligacyjnego rzymskiego. Dzięki temu unifikacja prawa w tej dziedzinie była stosunkowo najłatwiejsza i mogła nastąpić bez większych przewrotów w dotychczasowym systemie prawnym. Zresztą natura stosunków, regulowanych przez prawo zobowiązaniowe, mniej jest związana z urządzeniami i przyzwyczajeniami miejscowymi, niż inne działy prawa cywilnego. Prawo zobowiązaniowe jest głównie prawem obrotowym, a obrót nowożytny ma tendencję do uniwersalności”. R. Longchamps de Bérier, *Polskie prawo cywilne...*, s. 3.

⁵⁵ Jak zaznacza L. Górnicki, „Kodyfikatorzy polscy wybrali świadomie, ze względów praktycznych, drogę ewolucyjną, nie chcąc tworzyć od podstaw zupełnie nowego prawa, ale znaleźć takie rozwiązania, które by nie wywołały zbyt wielkich wstrząsów w poszczególnych dzielnicach państwa”. L. Górnicki, *Pogranicza systemów...*, s. 138–139.

⁵⁶ R. Longchamps de Bérier, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań. Art. 239–293*, Warszawa 1936, s. 392 i n.

W art. 254 KZ uregulowano warunki potrącenia. Zgodnie z art. 254 § 1 KZ dłużnik ma prawo potrącić ze swego długu to, co wierzyciel chociażby z innego stosunku prawnego jest mu dłużny, jeżeli przedmiotem obu długów są sumy pieniężne albo rzeczy zamienne tego samego gatunku i jakości, a obie wierzytelności są wymagalne i zaskarżalne. Wynika z tego, że potrącenie mogło nastąpić w sytuacji, gdy wierzytelności istnieją między tymi samymi podmiotami⁵⁷, są tego samego rodzaju⁵⁸ oraz są wymagalne i zaskarżalne⁵⁹. Wskazane warunki potrącenia były obecne w KN, KCA i KCN⁶⁰, przy czym należy uznać je za uniwersalne elementy potrącenia.

Z kolei w myśl art. 254 § 2 KZ, gdy dłużnik oświadczy wierzycielowi, że korzysta z prawa potrącenia, obie wierzytelności będą uważane za wzajemnie umorzone w całości lub w części z chwilą, gdy stały się możliwe do potrącenia. Do dokonania potrącenia konieczne było złożenie oświadczenia o potrąceniu⁶¹, które wywoływało skutek wsteczny – umorzenie wierzytelności następowało z chwilą, gdy możliwe było ich potrącenie. Wskazana regulacja była wynikiem przyjęcia zasady, że umorzenie wierzytelności przez potrącenie następuje dopiero po złożeniu oświadczenia o potrąceniu⁶², nie zaś z mocy samego prawa (w przypadku zaistnienia ku niemu

⁵⁷ „Wierzytelności muszą istnieć między temi samemi osobami t. j. dłużnik musi być z tego samego lub innego tytułu wierzycielem swego wierzyciela; nie można natomiast potrącać tych wierzytelności, jakie dłużnik ma do osób trzecich”. J. Korzonek, I. Rosenbüth, *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, Kraków 1936, s. 662–663. Wyjątkiem była możliwość potrącenia wobec jednego z wierzycieli solidarnych tego, co był winien inny wierzyciel solidarny (art. 261 KZ).

⁵⁸ Potrąceniu mogły podlegać wierzytelności pieniężne (bez względu na ich walutę) albo rzeczy zamienne – nie indywidualnie, lecz gatunkowo, „jeżeli tak gatunek [...], jak i jakość [...], są dokładnie te same w obu wierzytelnościach”. Ibidem, s. 663–664.

⁵⁹ Wierzytelności wymagalne musiały być płatne (ale można było dokonać potrącenia swojej wymagalnej wierzytelności z wierzytelnością jeszcze niewymagalną) oraz bezwarunkowe (przy warunku zawieszającym musiał być on już spełniony, niemożliwe było potrącenie wierzytelności przy warunku rozwiązującym), a także zaskarżalne. Ibidem, s. 664.

⁶⁰ Wzajemność wierzytelności (art. 1289 KN, § 1438 KCA, § 387 KCN), jednorodzaowość wierzytelności (art. 1291 KN, §§ 1438–1440 KCA, § 387 KCN), wymagalność wierzytelności (art. 1291 KN, § 1439 KCA, § 387 KCN), płynność wierzytelności (bezwarunkowość, art. 1291 KN, § 1439 KCA), zaskarżalność wierzytelności (art. 1291 KN, § 1438 KCA, § 387 KCN).

⁶¹ „Przez sam fakt, że dłużnik staje się zarazem wierzycielem swego wierzyciela z tego samego lub z innego tytułu, potrącenie nie jest jeszcze dokonane”. J. Korzonek, I. Rosenbüth, *Kodeks zobowiązań...*, s. 665. Zgodnie z art. 259 KZ wbrew woli wierzyciela nie mogły być umorzone przez potrącenie ze strony dłużnika wierzytelności: dotyczące zwrotu rzeczy oddanych na przechowanie, użyczonych lub samowolnie zabranych; wierzytelności z tytułu alimentów oraz wierzytelności nieulegające zajęciu; wierzytelności z tytułu wynagrodzenia za pracę, jeżeli wynagrodzenie nie przynosi 1200 zł miesięcznie.

⁶² Zgodnie z § 388 KCN: „Kompensacja uskutecznia się w drodze oświadczenia wobec drugiej strony. Oświadczenie jest nieważnem, jeżeli je się składa warunkowo albo z wyznaczeniem czasu”. Uzupełniając § 389 stanowili: „Kompensacja sprawia to, że pretensje, o ile się pokrywają, uważa się jako umorzone w tej chwili, w której je jako do kompensacji się nadające jedną drugiej przeciwstawiono”.

przesłanki)⁶³. W tym zatem aspekcie potrącenie oparto na modelu niemieckim⁶⁴ – potrącenia fakultatywnego, dokonywanego jednostronnym oświadczeniem woli ze skutkiem *ex tunc* (§§ 387–389 KCN)⁶⁵, odrzucając przy tym model francuski, który przewidywał potrącenie z mocy prawa oraz wymóg płynności wierzytelności⁶⁶ (art. 1290–1291 KN).

W przypadku pozostałych przepisów stopień korzystania z treści prawa obcego był zróżnicowany⁶⁷:

– artykuł 255 KZ: „Dłużnik mógł wykonać prawo potrącenia, chociażby miejsca płatności obu długów były różne, jednak winien w tym przypadku powetować stratę, jakąby wierzyciel poniósł z tego powodu” – wzorowany był na § 391 KCN⁶⁸;

– artykuł 256 § 1 KZ: „Odroczenie wykonania zobowiązania, udzielone przez sąd lub bezpłatnie przez wierzyciela, nie przeszkadza potrąceniu” – zbliżoną regulację przewidywał art. 1292 KN⁶⁹;

⁶³ Zgodnie z art. 1290 KN: „Nagrodzenie następuje samo przez się na mocy samego prawa, nawet bez wiedzy dłużników; dwa długi znoszą się na wzajem w chwili, w której są razem aż do wyrównania ilości, jaka się znajduje w każdym z nich”. Z kolei w myśl § 1438 KCA: „Gdy schodzą się wzajemnie wierzytelności, które są rzetelne, takiego samego rodzaju, takie, że rzecz, która się jednemu jako wierzycielowi należy, może być przez niego także dłużnika drugiemu zapłaconą; natenczas zachodzi, o ile wierzytelności wyrównują się nawzajem, wzajemne uchylenie zobowiązań, które już samo przez się wywołuje skutki wzajemnej zapłaty”.

⁶⁴ R. Longchamps de Brier, *Uzasadnienie projektu...*, s. 393–394.

⁶⁵ Zgodnie z § 387 KCN: „Jeżeli dwie osoby winny sobie nawzajem świadczenia pod względem przedmiotu jednogatunkowe, to każda strona może swoją pretensję policzyć sobie na pretensję drugiej strony, skoro może żądać należącego jej się świadczenia i uiszczyć świadczenie od niej się należące”. Z kolei zgodnie z § 388 KCN „Kompensacja skutecznia się w drodze oświadczenia wobec drugiej strony. Oświadczenie jest nieważne, jeżeli je się składa warunkowo albo z wyznaczeniem czasu”. Ponadto w myśl § 389 KCN „Kompensacja sprawia to, że pretensje o ile się pokrywają, uważa się jako umorzone w tej chwili, w której je jako do kompensacji się nadające jedną drugiej przeciwstawiono”. Zob. Z. Fenichel, *Potrącenie w prawie polskim*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” 1934, nr 36, s. 125.

⁶⁶ Płynność wierzytelności (art. 1291 KN, § 1439 KCA) można rozumieć dwojako: 1) wierzytelność istnieje, jej wysokość jest ustalona, a także bezsporna oraz niezależna od warunku zawieszającego; 2) wierzytelność istnieje, jeśli jest ustalona przyznaniem dłużnika lub wyrokiem. R. Longchamps de Brier, *Uzasadnienie projektu...*, s. 397–398.

⁶⁷ W szczególności te ostatnie przepisy stanowią znakomity przykład unifikacyjnego charakteru KZ. W. Wydmański, *Niemiecki kodeks cywilny...*, s. 38–39.

⁶⁸ § 391 KCN: „Kompensacji nie wyklucza się przezto, że dla pretensji istnieją różne miejsca uiszczenia lub dostawy. Strona kompensująca winna atoli wynagrodzić tę szkodę, którą druga strona przezto ponosi, że świadczenia wskutek kompensacji w miejscu wyznaczonym nie otrzymuje albo skutecznie nie może [...]”. Podobną regulację zawierał art. 1296 KN: „Gdy dwa długi nie są wypłacalne w jednymże miejscu, nie można obstawiać przy nagrodzeniu, tylko rachując koszty, iakieby z oddania na swoim mieycu wypadły”.

⁶⁹ Artykuł 1292 KN: „Pozwolona zwłoka czasu, nie iest przeszkodą do nagrodzenia”.

– artykuł 256 § 2 KZ: „Wierzytelność przedawniona może być potrącona, jeżeli w czasie, gdy potrącenie stało się możliwe, nie była jeszcze przedawniona” – wzorowany przede wszystkim na § 390 KCN⁷⁰, ale także na art. 120 ust. 3 szwajcarskiego kodeksu zobowiązań;

– artykuł 257 KZ: „Jeżeli między dwiema osobami istnieje kilka długów, nadających się do potrącenia, przy potrąceniu ich stosuje się przepisy o zarachowaniu zapłaty” – wzorowany przede wszystkim na § 396 KCN⁷¹;

– artykuł 258 KZ: „Zajęcie wierzytelności przez osobę trzecią wyłącza umorzenie jej przez potrącenie tylko wtedy, gdy dłużnik stał się wierzycielem już po zajęciu” – wzorowany przede wszystkim na § 392 KCN⁷², ale także art. 1298 KN i art. 223 projektu francusko-włoskiego o zobowiązaniach z 1927 r.;

– artykuł 259 KZ: „Wbrew woli wierzyciela nie mogą być umorzone przez potrącenie ze strony dłużnika określone kategorie wierzytelności” – częściowo wzorowany na §§ 393–395, § 1440 KCA, art. 1293 KN, a także art. 125 szwajcarskiego kodeksu zobowiązań i art. 218 i 223 projektu francusko-włoskiego o zobowiązaniach z 1927 r., przy czym katalog został rozszerzony przez polskiego ustawodawcę;

– artykuł 260 KZ: „Poręczyciel może potrącić to, co wierzyciel winien jest dłużnikowi głównemu, lecz dłużnik główny nie może potrącić tego, co wierzyciel winien jest poręczycielowi” – wzorowany na art. 1294 KC⁷³;

– artykuł 261 KZ: „Dłużnik może potrącić wobec jednego z wierzycieli solidarnych to, co mu jest winien inny wierzyciel solidarny” – wzorowany na art. 152 projektu francusko-włoskiego o zobowiązaniach z 1927 r.;

– artykuł 262 KZ: „Kto z mocy umowy obowiązany jest do świadczenia na rzecz osoby trzeciej, ten nie może potrącić wierzytelności, służącej mu przeciw temu, z kim zawarł umowę”, który nie był wzorowany na rozwiązaniach prawa obcego⁷⁴.

W projekcie Kodeksu zobowiązań autorstwa E. Tilla potrącenie regulowały art. 183–190. Projekt, również oparty na regulacji KCN, stanowił rdzeń finalnej

⁷⁰ § 390 KCN: „Pretensyi, której jakiś wybieg stoi na przeszkodzie, kompenzować nie można. Przedawnienie nie wyklucza kompenzacji, jeżeli przedawniona pretensya nie była przedawnioną w tym czasie, w którym z tą drugą pretensją skompenzowaną być mogła”.

⁷¹ § 396 KCN: „Jeżeli jedna albo druga strona ma kilka pretensyi do kompenzacji się nadających, to strona kompenzująca może oznaczyć te pretensye, które mają być ze sobą skompenzowanemi. [...]”.

⁷² § 392 KCN: „Przez zaareztowanie pretensyi wyklucza się kompenzację pretensyi dłużnikowi do wierzyciela przysługującej tylko wtenczas, jeżeli dłużnik swoją pretensję nabył po zaareztowaniu, albo jeżeli jego pretensya dopiero po zaareztowaniu i to później aniżeli pretensya zaareztowana stała się płatną”.

⁷³ Artykuł 1294 KN: „Ręczyciel może obstawać przy nagrodzeniu tego, co wierzyciel winien dłużnikowi istotnemi. Ale dłużnik istotny nie może obstawać przy nagrodzeniu tego, co wierzyciel winien ręczycielowi. Dłużnik solidarny nie może również obstawać przy nagrodzeniu tego, co winien wierzyciel jego współ-dłużnikowi”.

⁷⁴ Rozwiązanie to przewidywał art. 189 projektu E. Tilla.

regulacji Kodeksu zobowiązań. W ostatecznej wersji Kodeksu zobowiązań zrezygnowano z dopuszczalności potrącenia wierzytelności spornych. Zmieniono także katalog zakazu potrącenia bez zgody wierzyciela (art. 259 KZ) oraz dodano przepisy dotyczące zarachowania zapłaty (art. 257 KZ) i solidarności po stronie wierzycieli (art. 161 KZ)⁷⁵.

Podsumowując, w świetle uzasadnienia do art. 254–262 KZ oraz porównania treści poszczególnych przepisów KZ i KCN nie budzi wątpliwości, że rdzeń regulacji potrącenia został oparty na przepisach KCN⁷⁶. Nawiązania do rozwiązań innych porządków prawnych pełnią funkcję uzupełniającą i odzwierciedlają pragmatyczną technikę legislacyjną opisaną wyżej, która dążyła do optymalnego rezultatu w ramach regulacji Kodeksu zobowiązań.

4. Rozporządzenie Prezydenta RP Prawo upadłościowe

Jednolite prawo upadłościowe w II Rzeczypospolitej udało się uchwalić dopiero w 1934 r.⁷⁷ Stanowiło ono uzupełnienie regulacji KZ oraz przyjętego również w 1934 r. Kodeksu handlowego⁷⁸ i przyjętego w 1930 r. Kodeksu postępowania cywilnego⁷⁹ – wskazane regulacje wzajemnie się zazębiały⁸⁰. Nowe Prawo upadłościowe „operowało kategoriami zbiorowej egzekucji prowadzonej w stosunku do niewypłacalnego dłużnika z wąską możliwością zawarcia układu z wierzycielami”⁸¹.

⁷⁵ E. Till, *Polskie prawo zobowiązań...*, s. 169–171.

⁷⁶ R. Longchamps de Brier, *Uzasadnienie projektu...*, s. 392–411; E. Szponder, *Geneza przepisów...*, s. 288–295.

⁷⁷ W zakresie działań ustawodawczych w latach 1918–1934: R. Adamus, *Zarys ogólny...*, s. 619–621 i cytowana tam literatura.

⁷⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502).

⁷⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651).

⁸⁰ Jak zauważył Jerzy Trammer: „Prawo upadłościowe obejmuje przepisy prawno-materjalne, których ujednolitanie w znacznej części zależne jest od ujednolitanienia ogólnego prawa cywilnego i handlowego, skutkiem czego ujednolitanie materjalnego prawa upadłościowego nie może wyprzedzić ujednolitanienia prawa handlowego i cywilnego. Prawo upadłościowe obejmuje dalej przepisy regulujące postępowanie; i te przepisy w pewnej mierze zależne są od poprzedniego ujednolitanienia prawa procesowego; z tego powodu ujednolitanie przepisów o postępowaniu upadłościowym winno wyprzedzić ujednolitanie przepisów o postępowaniu sądowym”. J. Trammer, *W sprawie reformy prawa upadłościowego*, „Przegląd Notarialny” 1924, nr 4, s. 53–54; X. Fierich, *Komisja Kodyfikacyjna w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, z 3, s. 658.

⁸¹ A.J. Witosz, A. Witosz, *Pojęcia ogólne i zasady...*, s. 660. Możliwość zawarcia układu regulowało szeroko Prawo o postępowaniu układowym.

Jego celem było równomierne zaspokojenie wierzycieli dłużnika w sytuacji, gdy nie jest on w stanie zaspokoić każdego z nich⁸². Postępowanie upadłościowe było jednolite dla każdego dłużnika, przy czym dopuszczono możliwość zawarcia układu z wierzycielami⁸³.

Projekt uwzględniał nie tylko ustawodawstwa dzielnicowe, ale także nowsze ustawodawstwo i ustalenia nauki prawa, przy utrzymaniu celu, jakim było uwzględnienie specyfiki potrzeb krajowych⁸⁴. Ponadto przyjęto, że „postępowanie upadłościowe powinno być proste, szybkie oraz tanie i powinno brać w ochronę zarówno wierzycieli, jak i dłużnika”⁸⁵.

O ile w pracach nad KZ czerpano z dorobku francuskiego (KN), o tyle w przypadku prawa handlowego w pracach kodyfikatorskich pominięto KHF, który uznano za przestarzały. Polskie prawo handlowe zdecydowano się oprzeć na modelu germańskim, który zakładał niezależność regulacji kodeksu cywilnego i kodeksu handlowego, który był wówczas uważany za najnowocześniejszy i najbardziej doskonały⁸⁶. Rozwiązania KHF w zakresie prawa upadłościowego w szczególności nie przystawały do wymagań obrotu z uwagi na silne powiązanie upadłości z przepisami prawnokarnymi⁸⁷. Prawo upadłościowe zostało oparte na rozwiązaniach nowszych – NOU i AOK, przy czym, podobnie jak w przypadku KZ, nie była to prosta recepcja – polskie rozwiązania różniły się w wielu rozwiązaniach od swoich pierwowzorów⁸⁸. Mimo że przyjęte Prawo upadłościowe odpowiadało w ogólnych zarysach i w wielu szczegółach polskiemu prawu upadłościowemu⁸⁹, to – jak zauważa Bronisław Stelmachowski – „Polskie prawo upadłościowe opiera się w znacznej mierze na innych zasadach prawnych aniżeli niemiecka ordynacja konkursowa [...]”⁹⁰.

⁸² M. Allerhand, *Prawo upadłościowe...*, s. 3; J. Korzonek, *Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym. Komentarz*, Kraków 1935, s. 2.

⁸³ M. Allerhand, *Prawo upadłościowe...*, s. 8.

⁸⁴ *Uzasadnienie projektu Prawa upadłościowego*, Warszawa 1935, s. 5.

⁸⁵ E. Stein, A. Thaler, D. Bulwa, *Prawo upadłościowe i Prawo układowe*, Kraków 1935, s. II.

⁸⁶ Ł. Baszak, *Znaczenie francuskiego kodeksu handlowego z 1807 r. na ziemiach polskich* [w:] D. Nowicka (red.), *Handel w dziejach państwa i prawa*, Wrocław 2021, s. 155–159 i cytowana tam literatura.

⁸⁷ Jak wskazuje Zygmunt Fenichel, prawo francuskie było „obarczone balastem »kryminalnym«, patrzące na upadłego tylko jako na oszusta i osadzającego go w areszcie lub poddającego go pod nadzór policji”. Z. Fenichel, *Uwagi do projektu ustawy upadłościowej*, „Polski Proces Cywilny” 1934, nr 13, s. 400.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ H.-G. Landfermann, *Najważniejsze problemy reformy niemieckiego prawa o niewypłacalności* [w:] J. Brol (red.), *Niemieckie prawo insolwencyjne*, Warszawa 1996, s. 13.

⁹⁰ B. Stelmachowski, *Polskie prawo upadłościowe a niemiecka ordynacja konkursowa ziem zachodnich*, „Polski Proces Cywilny” 1935, nr 5–8, s. 129.

5. Potrącenie w rozporządzeniu Prezydenta RP Prawo upadłościowe

Potrącenie w postępowaniu upadłościowym zostało uregulowane w art. 34–37 RPU. Przepisy te należy potraktować jako konieczną modyfikację art. 254–262 KZ⁹¹. Potrącenie w postępowaniu upadłościowym było zatem możliwe, o ile zachodziły przesłanki przewidziane w KZ, zmodyfikowane odpowiednio przez RPU⁹². Pozwalało ono uniknąć sytuacji, w której wierzyciel spłacał wobec upadłego cały swój dług, a w zamian otrzymywał jedynie częściową spłatę (dywidenda upadłościowa)⁹³.

Zgodnie z art. 34 § 1 RPU potrącenie długu upadłego z długiem wierzyciela jest dopuszczalne, jeżeli oba długi istniały w czasie ogłoszenia upadłości, chociażby termin uiszczenia jednego z nich nie nastąpił⁹⁴. Przepisy o potrąceniu miały zastosowanie wyłącznie do potrącenia wierzytelności przysługującej wobec upadłego z taką wierzytelnością, która należy do masy upadłości⁹⁵. Do potrącenia wierzytelności powstałych po ogłoszeniu upadłości zastosowanie znajdowały ogólne reguły KZ⁹⁶. Dodatkowo, w przeciwieństwie do potrącenia na zasadach określonych w KZ, ograniczeniu ulegał dług upadłego przedstawiany do potrącenia⁹⁷.

Z punktu widzenia ochrony interesów wierzycieli kluczowy był zakaz potrącenia w sytuacji, gdy wierzytelność wierzyciela powstała przed dniem ogłoszenia upadło-

⁹¹ Jak wskazano w uzasadnieniu ustawy: „Potrącenie długu upadłego z jego wzajemną wierzytelnością powinno być dopuszczalne w upadłości podobnie, jak w ogólnych stosunkach cywilnych”, Uzasadnienie..., s. 39.

⁹² B. Stelmachowski, *Prawo...*, s. 59.

⁹³ O. Buber, *Polskie prawo upadłościowe*, Warszawa 1936, s. 53.

⁹⁴ W myśl art. 32 § 1 RPU zobowiązania pieniężne upadłego, których termin płatności nie nastąpił, stają się płatne z dniem ogłoszenia upadłości. Ponadto, zgodnie z art. 32 § 2 RPU, zobowiązania majątkowe niepieniężne zamieniają się z dniem ogłoszenia upadłości na pieniężne i z tym dniem stają się płatne, chociażby termin ich wykonania jeszcze nie nastąpił. „W ten sposób prawo upadłościowe rozszerza potrącalność długów także na długi jeszcze niepłatne, niezależnie od tego, czy niepłatny jest dług upadłego, czy dług wierzyciela upadłościowego, czy też oba długi”. Ibidem; W. Gawlas, W. Jonsik, *Prawo upadłościowe wraz z przepisami wprowadzającymi prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym z komentarzem*, Poznań 1935, s. 51–52.

⁹⁵ Wyrok SN z dnia 26 listopada 2004 r. (V CK 260/04), Lex nr 483302, Legalis nr 24334; wyrok SN z dnia 14 grudnia 2004 r. (II CK 263/04), Lex nr 277871, Legalis nr 83613; wyrok SN z dnia 8 grudnia 2005 r. (II CK 295/05), Lex nr 1109490, Legalis nr 173832.

⁹⁶ Wyrok SN z dnia 17 września 2009 r. (IV CSK 144/09), Biuletyn SN 2010 nr 1, Lex nr 564977, Legalis nr 188458; na gruncie przepisów KC wyrok SN z dnia 20 lutego 1997 r. (I CKN 3/97), OSNC 1997 nr 8, poz. 109, s. 56, Lex nr 29881, Legalis nr 30717.

⁹⁷ Zgodnie z art. 34 § 2 RPU przy potrąceniu długu wierzyciela oznacza się całkowitą sumą, zaś dług upadłego – sumą kapitału bez odsetek od dnia ogłoszenia upadłości. Jeżeli termin płatności nieoprocentowanego długu upadłego w dniu ogłoszenia upadłości nie nastąpił, do potrącenia będzie przyjęta suma zmniejszona o odsetki ustawowe, nie wyższe jednak niż sześć od sta, za czas od ogłoszenia upadłości do dnia płatności i nie więcej niż za dwa lata.

ści, a wierzytelność upadłego – po dniu ogłoszenia upadłości. Bez tego ograniczenia wierzyciel mógłby potrącić swoją wierzytelność wobec upadłego (której spłata, jak wskazano wyżej, nastąpi najprawdopodobniej jedynie w nieznacznej części), ze swoim zobowiązaniem wobec upadłego według wartości nominalnej, mimo że wierzyciel zaciągnął zobowiązanie wobec niego, mając pełną świadomość jego sytuacji ekonomicznej (stanu niewypłacalności)⁹⁸.

Od ogólnej zasady dopuszczalności potrącenia RPU wprowadziło szereg ograniczeń. Po pierwsze, potrącenie nie było dopuszczalne, jeżeli dłużnik upadłego nabył wierzytelność w drodze przelewu lub indosu po ogłoszeniu upadłości albo nabył ją w ciągu ostatnich sześciu miesięcy przed datą ogłoszenia upadłości, wiedząc o istnieniu podstawy ogłoszenia upadłości (art. 35 § 1 RPU)⁹⁹. Takie rozwiązanie zapobiega dokonywaniu spłat wierzytelności upadłego poprzez potrącenie z nabytą wierzytelnością wierzyciela, której cena nabycia byłaby wyraźnie niższa od wartości nominalnej¹⁰⁰. Po drugie, potrącenie nie było dopuszczalne, jeżeli wierzyciel stał się dłużnikiem masy upadłości (art. 36 RPU)¹⁰¹ – w tym przypadku nie jest aktualny argument o potencjalnie niższej rencie upadłościowej w porównaniu do zobowiązania wierzyciela wobec masy upadłości.

Dodatkowo, zgodnie art. 37 RPU, możliwość dokonania potrącenia była ograniczona czasowo, a wierzyciel, który chciał skorzystać z prawa potrącenia, musiał złożyć oświadczenie o potrąceniu nie później niż przy zgłoszeniu wierzytelności. Oświadczenie było składane syndykowi, a do jego skuteczności konieczne było uznanie wierzytelności wierzyciela w postępowaniu upadłościowym¹⁰². Dokonując potrącenia, należało oznaczyć dług wierzyciela w pełnej wysokości (wynikającej

⁹⁸ W omawianej sytuacji występuje ryzyko wybiórczego zaspokajania wierzycieli upadłościowych poprzez kreowanie sztucznego zadłużenia tych wierzycieli wobec masy upadłości, właśnie w celu potrącenia. Potrącenie jest jednak dopuszczalne wtedy, gdy wierzytelność upadłego powstała przed dniem ogłoszenia upadłości, a wierzytelność wierzyciela – po dniu ogłoszenia upadłości. Skoro zobowiązanie wierzyciela wobec upadłego powstało przed ogłoszeniem upadłości, upadły może dochodzić uregulowania go w pełnej wysokości. W tej sytuacji interes upadłego oraz wierzycieli nie jest zagrożony.

⁹⁹ Jednak zgodnie z art. 35 § 2 RPU potrącenie było dopuszczalne, jeżeli nabywca stał się wierzycielem upadłego wskutek spłacenia jego długu, za który odpowiadał osobiście albo pewnymi przedmiotami majątkowymi, jeżeli nabywca w czasie, gdy wziął na siebie odpowiedzialność za dług upadłego, nie wiedział o istnieniu podstawy ogłoszenia upadłości. Potrącenie było zawsze dopuszczalne, jeżeli przyjęcie odpowiedzialności nastąpiło na sześć miesięcy przed ogłoszeniem upadłości. W 1998 r. okres ten został wydłużony do roku.

¹⁰⁰ M. Allerhand, *Prawo upadłościowe...*, s. 190.

¹⁰¹ Dopuszczalne było jednak potrącenie wierzytelności dłużnika masy upadłości powstałej po ogłoszeniu upadłości z wierzytelnością upadłego wobec dłużnika masy upadłości powstałą przed ogłoszeniem upadłości. Ibidem, s. 199–200.

¹⁰² Wyrok SA w Poznaniu z dnia 28 września 1995 r. (I ACr 246/95), PG 1996 nr 7, s. 48, Lex nr 24448, Legalis nr 33806.

z ksiąg handlowych i innych dokumentów), a dług upadłego według zasad umieszczenia na liście wierzytelności (art. 34 § 2 RPU)¹⁰³. Możliwość złożenia oświadczenia o potrąceniu przysługiwała również syndykowi, przy czym jego uprawnienie nie było ograniczone czasowo.

RPU z jednej strony rozszerzyło możliwość dokonania potrącenia o zobowiązania niepieniężne (art. 32 § 2 RPU)¹⁰⁴, z drugiej – wprowadziło dodatkowy wymóg wzajemnego istnienia wierzytelności nie tylko w momencie złożenia oświadczenia o potrąceniu, ale także w chwili ogłoszenia upadłości¹⁰⁵. Jak wskazuje M. Allerhand, jest to uzasadnione tym, że uwzględnienie wierzytelności upadłego, powstałych po ogłoszeniu upadłości do potrącenia wierzytelności wierzyciela wobec upadłego, oznaczałoby pomniejszenie wierzytelności upadłego o całą kwotę wierzytelności wierzyciela, mimo że ta ostatnia przypadłaby mu wyłącznie w części zaspokajanej w postępowaniu upadłościowym (dywidenda upadłościowa)¹⁰⁶.

Regulacja potrącenia RPU została oparta na §§ 19 i 20 AOK¹⁰⁷. Treść art. 34 RPU koresponduje z § 19 (1) AOK, zgodnie z którym wierzytelności, które w czasie otwarcia konkursu nadawały się już do wzajemnego potrącenia, nie trzeba było dochodzić w konkursie. Według RPU z potrącenia może jednak skorzystać zarówno wierzyciel, jak i syndyk. Z kolei art. 35 § 1 RPU stanowi w zasadzie odbicie § 20 AOK¹⁰⁸, przy czym RPU wydłużyło zakaz potrącenia wierzytelności nabytej przed ogłoszeniem upadłości w warunkach wiedzy o podstawach do ogłoszenia upadłości do roku przed datą ogłoszenia upadłości¹⁰⁹. Podobnie uregulowano kwestię wyjątków, jednak art. 35

¹⁰³ W. Gawlas, W. Jonsik, *Prawo upadłościowe...*, s. 52. W przypadku, gdy wierzytelność wierzyciela w chwili ogłoszenia upadłości nie była jeszcze wymagalna, podlegała pomniejszeniu o odsetki ustawowe (maksymalnie 6%) za czas od ogłoszenia upadłości do dnia wymagalności. E. Stein, A. Thaler, D. Bulwa, *Prawo upadłościowe...*, s. 48.

¹⁰⁴ O. Buber, *Polskie prawo...*, s. 54. Jak wskazuje Jan Korzonek, w konsekwencji „przedmiot długu upadłego będzie obojętny dla dopuszczalności potrącenia w postępowaniu upadłościowym, a możliwość potrącenia zależeć będzie wyłącznie od tego, aby przedmiotem długu wierzyciela była suma pieniężna, a nie inne rzeczy”. J. Korzonek, *Prawo upadłościowe...*, s. 142.

¹⁰⁵ B. Stelmachowski, *Prawo upadłościowe...*, s. 58–59.

¹⁰⁶ M. Allerhand, *Prawo upadłościowe...*, s. 176.

¹⁰⁷ Z. Fenichel, *Polskie prawo upadłościowe a austrijska ordynacja konkursowa*, „Polski Proces Cywilny” 1934, nr 23, s. 722.

¹⁰⁸ § 20 AOK: „(1) Wzajemne potrącenie nie jest dopuszczalne, jeżeli wierzyciel konkursowy dopiero po otwarciu konkursu stał się dłużnikiem masy konkursowej albo jeżeli wierzytelność przeciw krydatarjuszowi nabył dopiero po otwarciu konkursu. To samo obowiązuje, jeżeli dłużnik nabył wprowadzić wzajemną wierzytelność przed otwarciem konkursu, lecz w czasie nabycia wiedział lub musiał wiedzieć o niewypłacalności krydatarjusza. (2) Wzajemne potrącenie jest jednak dopuszczalne, jeżeli dłużnik nabył wzajemną wierzytelność wcześniej aniżeli sześć miesięcy przed otwarciem konkursu albo jeżeli był obowiązany do przejęcia wierzytelności, a przyjmując ten obowiązek nie miał ani nie musiał mieć wiadomości o niewypłacalności u krydatarjusza. [...]”.

¹⁰⁹ Zgodnie z § 20 AOK zakaz potrącenia obejmował nabycie wierzytelności dokonane do sześciu miesięcy przed ogłoszeniem upadłości dłużnika.

§ 2 RPU uzależniał potrącenie wierzytelności powstałej w przypadku spłacenia długu upadłego do sześciu miesięcy przed ogłoszeniem upadłości dłużnika od braku wiedzy o istnieniu podstawy do ogłoszenia upadłości¹¹⁰. Z kolei kazuistyczny § 19(2) AOK¹¹¹, umożliwiający potrącenie wierzytelności uzależnionej od warunku, terminu oraz wierzytelności niepieniężnej, został zastąpiony przez zasadę postawienia wierzytelności w stan wymagalności na dzień ogłoszenia upadłości (art. 31 § 1 RPU) i zamiany, z dniem ogłoszenia upadłości, wierzytelności niepieniężnych na pieniężne (art. 31 § 2 RPU). W związku z tym, że AOK (podobnie jak KCA) przewidywała potrącenie z mocy prawa, art. 37 RPU modyfikował tę zasadę na wzór przyjętego w art. 254 § 2 KZ (opartego z kolei na KCN) potrącenia dokonywanego na skutek złożenia oświadczenia o potrąceniu. Zgodnie z art. 150 § 1 RPU wierzytelność, która nadawała się do potrącenia, podlegała zgłoszeniu na listę wierzytelności. Z kolei § 19 (1) AOK wskazywał wprost, że wierzytelności, które w czasie otwarcia konkursu nadawały się już do wzajemnego potrącenia, nie musiały być dochodzone w konkursie.

§§ 19–20 AOK zastąpiły wcześniejszą ustawę konkursową z 25 grudnia 1868 r. Porównanie obu wersji ujawnia znaczną stabilność austriackiego modelu w zakresie potrącenia (§§ 20–21 AOK z 1868 r. w porównaniu do §§ 19–20 AOK). Zasadnicze rozwiązania pozostały jednak niezmienione – zarówno w zakresie zakazu kompensaty wierzytelności nabytych po ogłoszeniu upadłości lub w przypadku posiadania wiedzy o niewypłacalności, jak i 6-miesięcznego okresu ochronnego funkcjonowały już w wersji z 1868 r. Stabilność austriackiej regulacji świadczy o dojrzałości przyjętego modelu, który następnie przyjął polski ustawodawca¹¹².

Mimo że potrącenie w RPU opierało się na AOK, przepisy NOU regulowały tę kwestię w zbliżony sposób. Wymóg, aby wierzytelności (pretensje) istniały w chwili ogłoszenia (otwarcia) upadłości, wyrażał § 55 NOU – analogicznie do § 19(1) AOK¹¹³. Wierzytelność, która nadawała się do potrącenia, również nie podlegała zgłoszeniu w postępowaniu upadłościowym (§ 53 NOU), co odpowiadało rozwiązaniu § 19(1)

¹¹⁰ W AOK wymóg braku wiedzy o istnieniu podstawy do ogłoszenia upadłości nie był ograniczony w czasie.

¹¹¹ § 19(2) AOK: „Wzajemnego potrącenia nie wyklucza okoliczność, że wierzytelność wierzyciela lub krydatorjusza w czasie otwarcia konkursu była jeszcze zależną od warunku lub czasokresu albo że przedmiotem wierzytelności wierzyciela nie było świadczenie pieniężne. W celu wzajemnego potrącenia należy obliczyć wierzytelność wedle §§ 14. i 15. Jeżeli wierzytelność wierzyciela zależną jest od warunku, może sąd dopuszczalność wzajemnego potrącenia uczynić zawisłą od złożenia zabezpieczenia”.

¹¹² J. Trammer, *Ustawa konkursowa wraz z innemi ustawą i rozporządzeniami odnoszącemi się do prawa konkursowego, orzeczeniami Sądu Najwyższego i objaśnieniami*, Kraków 1904, s. 38–43; E. Till, *Zasady materalnego prawa konkursowego austriackiego*, Lwów 1910, s. 114–124.

¹¹³ G. v. Wilmsowski, *Deutsche Reichs-Konkursordnung*, Berlin 1881, s. 264.

AOK¹¹⁴. W zakresie wierzytelności warunkowych i niepieniężnych odpowiednikiem § 20(2) AOK był § 54 NOU¹¹⁵. Wskazane rozwiązania nie wymagają, żeby wierzytelności przedstawione do potrącenia były wymagalne lub miały charakter pieniężny¹¹⁶. Zbliżony był również katalog sytuacji, w których potrącenie było niedopuszczalne (§ 55 NOU).

Pomimo tych zbieżności szczegółowa analiza struktury i treści art. 34–37 RPU potwierdza, że polski prawodawca wzorował się na rozwiązaniach austriackich. Struktura przepisów RPU (art. 34–37) ściśle odpowiada systematyce §§ 19–20 AOK, podczas gdy NOU regulowała te kwestie w innej kolejności (§§ 53–55).

6. Potrącenia w Kodeksie cywilnym i Prawie upadłościowym

Dzięki wysokiemu poziomowi merytorycznemu Kodeks zobowiązań, mimo odmiennej konstrukcji, stał się wzorem dla obecnie obowiązującego Kodeksu cywilnego¹¹⁷. W zakresie potrącenia obowiązujące art. 498–505 KC stanowią odpowiednik art. 254–262 KZ¹¹⁸. Przepisy KC w zakresie potrącenia są w zasadzie powtórzeniem regulacji KZ¹¹⁹.

Z kolei RPU nie zostało zastąpione nową regulacją. Wynikało to ze zmiany systemu gospodarczego, w którym prawo upadłościowe utraciło znaczenie¹²⁰. W praktyce przepisy RPU były do 1989 r. martwe¹²¹. Renesans RPU nastąpił po 1989 r., kiedy w wyniku przekształceń ustrojowych i własnościowych wzrosło zapotrzebowanie na procedurę upadłościową¹²². RPU zostało zastąpione przez PU dopiero w 2003 r.¹²³ Liczne instytucje RPU przetrwały próbę czasu i po zmodernizowaniu nadal stanowią rdzeń PU¹²⁴.

¹¹⁴ Ibidem, s. 262.

¹¹⁵ B. Stelmachowski, *Prawo upadłościowe...*, s. 58–59.

¹¹⁶ B. Stelmachowski, *Polskie prawo...*, s. 139.

¹¹⁷ G. Jędrejek, *Polski kodeks...*, s. 47 i cytowana tam literatura; L. Górnicki, *Pogranicza systemów...*, s. 137 i cytowana tam literatura.

¹¹⁸ R. Morek [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2024, kom. do art. 498, pkt 1.1.

¹¹⁹ PU w zasadzie recypuje postanowienia RPU. P. Pogonowski, *Potrącenie w prawie upadłościowym. Wybrane problemy nowej regulacji na tle dotychczasowego orzecznictwa i poglądów doktryny*, „Prawo Spółek” 2004, nr 3, s. 41; T. Mróz, *Kodeks zobowiązań...*, s. 122–123.

¹²⁰ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013, s. 242.

¹²¹ R. Adamus, *Zarys ogólny...*, s. 623.

¹²² D. Makiła, *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2019, s. 630.

¹²³ Ustawodawca, wprowadzając PU, zrezygnował z rozdzielenia regulacji postępowania upadłościowego i postępowania układowego, łącząc oba zagadnienia w ramach jednej ustawy.

¹²⁴ R. Adamus, *Zarys ogólny...*, s. 622.

Potrącenie zostało uregulowane w art. 93–96 PU. Zgodnie z art. 93 ust. 1 PU potrącenie wierzytelności upadłego z wierzytelnością wierzyciela jest dopuszczalne, jeżeli obie wierzytelności istniały w dniu ogłoszenia upadłości, chociażby termin wymagalności jednej z nich jeszcze nie nastąpił. Przepis stanowi powtórzenie art. 34 § 1 RPU¹²⁵. Zakres wierzytelności wierzyciela przedstawianej do potrącenia oraz sposób zdyskontowania nieoprocentowanego i niewymagalnej wierzytelności wierzyciela są uregulowane tożsamo w art. 93 ust. 2 i 3 PU oraz art. 34 § 2 RPU. Z powtórzeniem regulacji mamy również do czynienia w przypadku wyjątków, w których potrącenie nie jest dopuszczalne (art. 94 PU, art. 35 RPU). Reguła, że potrącenie nie jest dopuszczalne, jeżeli wierzyciel stał się dłużnikiem masy upadłości (art. 36 RPU), została doprecyzowana w art. 95 PU, zgodnie z którym potrącenie nie jest dopuszczalne, jeżeli wierzyciel stał się dłużnikiem upadłego po dniu ogłoszenia upadłości. Z potrącenia niezmiennie można skorzystać w drodze oświadczenia wierzyciela, które można złożyć najpóźniej przy zgłoszeniu wierzytelności (art. 96 PU, art. 37 RPU).

W związku z tym nie można mówić o dalszym bezpośrednim oddziaływaniu prawa obcego na regulację potrącenia – regulacja potrącenia pozostała niezmienną, a uzasadnienie Prawa upadłościowego w zakresie potrącenia nie odnosi się do rozwiązań innych porządków prawnych¹²⁶. W związku z tym co do zasady aktualne pozostają wypowiedzi orzecznictwa i doktryny powstałe na gruncie RPU. Korzystając z nich, należy mieć jednak na uwadze zmiany na poziomie założeń aksjologicznych RPU i PU oraz ich zakresu podmiotowego i przedmiotowego¹²⁷. O ile głównym celem RPU było zaspokojenie wierzycieli upadłego¹²⁸, o tyle PU oprócz maksymalizacji zaspokojenia wierzycieli (tzw. zasada optymalizacji wyrażona w art. 2 PU)¹²⁹ chroni obrót gospodarczy przed upadłościami kolejnych podmiotów, a także realizuje cel oddłużeniowy¹³⁰. W związku z przejęciem rozwiązań obecnych w RPU na gruncie PU aktualne pozostały również liczne zagadnienia problematyczne¹³¹.

¹²⁵ W zasadzie jedynie zamieniono określenie „dług” na „wierzytelność”. Analogicznie w przypadku, gdy wierzytelności upadłego i wierzyciela powstały po dniu ogłoszenia upadłości, stosuje się wyłącznie przepisy KC.

¹²⁶ *Uzasadnienie projektu Prawa upadłościowego i naprawczego*, Warszawa 2002, s. 18.

¹²⁷ P. Pogonowski, *Potrącenie w prawie...*, s. 43.

¹²⁸ M. Allerhand, *Prawo upadłościowe...*, s. 3–4.

¹²⁹ A. Jakubecki, F. Zedler, *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2011, kom. do art. 2; P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe...*, kom. do art. 2 PU.

¹³⁰ *Uzasadnienie projektu...*, s. 4–5.

¹³¹ Nowe przepisy nie ograniczyły możliwości dokonywania potrącenia przed ogłoszeniem upadłości, mimo postulatów zwiększenia ochrony wierzycieli upadłościowych w tym zakresie. A. Jakubecki, F. Zedler, *Prawo upadłościowe...*, kom. do art. 93, pkt 4; P. Pogonowski, *Potrącenie w prawie...*, s. 41–42. Kolejnym przykładem są kontrowersje związane z potrąceniem wierzytelności na bytej w związku ze śmiercią wierzyciela upadłego. P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe...*, kom. do art. 94 PU, nb. 4.

Podsumowanie

Potrącenie w polskim porządku prawnym, zarówno w KC, jak i w PU, jest dobrym przykładem tego, jak niezmiennie w czasie może być prawo. Przepisy dotyczące potrącenia w KZ bazowały głównie na rozwiązaniach KCN, ale również KCA i KN. Rozwiązania te przetrwały próbę czasu i zostały niemal literalnie powtórzone w KC. To, co wyróżnia polskie prawo zobowiązań, to połączenie w spójną całość rozwiązań pochodzących z systemów prawa rzymskiego i germańskiego¹³². Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku RPU, w którym głównym źródłem regulacji potrącenia była AOK, jednak zbliżone rozwiązania zawierała również NOU. Izabella Gil zauważa, że o ponadczasowości regulacji RPU świadczy to, iż część uchwalonych w 1934 r. regulacji prawnych obowiązuje nadal w ramach PU¹³³. W przypadku potrącenia można pójść o krok dalej. Instytucja potrącenia w postępowaniu upadłościowym została zaczerpnięta z AOK i w sposób praktycznie niezmienny obowiązuje do dziś – mimo licznych nowelizacji przepisów w ciągu 20 lat obowiązywania PU treść przepisów o potrąceniu nie uległa zmianie. Oznacza to, że model potrącenia uregulowany w 1914 r. pozostaje aktualny również w 2025 r.

O aktualności omawianych regulacji świadczy nie tylko utrzymanie treści przepisów, ale także funkcja, jaką mimo upływu lat spełniają one w sferze praktycznej. Oczywiście konsekwencją braku zmian przepisów jest to, że do rozwiązania pozostają problemy, z których część została sformułowana jeszcze w latach 30. XX wieku. Nie są to jednak problemy uniemożliwiające stosowanie omawianych przepisów, ponieważ doktryna i orzecznictwo wypracowały w tym zakresie adekwatne rozwiązania¹³⁴.

Wydaje się, że przepisy o potrąceniu w PU utrzymają swój obecny kształt w następnych latach. Mimo licznych nowelizacji PU, wynikających również ze zmian w ustawodawstwie europejskim z zakresu prawa o niewypłacalności, omijają one z reguły zagadnienia materialnoprawne. Trwające obecnie prace nad dyrektywą harmonizującą niektóre aspekty prawa upadłościowego też skupiają się głównie na zagadnieniach proceduralnych, dążąc do ich ujednolicenia i usprawnienia, a nie na modyfikacji rozwiązań o charakterze materialnoprawnym¹³⁵.

¹³² G. Jędrejek, *Polski kodeks...*, s. 65.

¹³³ I. Gil, *Ponadczasowość regulacji prawnych dotyczących niewypłacalności*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 4, s. 249.

¹³⁴ Potencjalna interwencja ustawodawcy sprowadziłaby się w głównej mierze do doprecyzowania przepisów, a nie wprowadzenia rewolucyjnych zmian.

¹³⁵ P. Kuglarz, *Nowa szansa dla polskiego i europejskiego prawa upadłościowego – dyrektywa UE o restrukturyzacji zapobiegawczej*, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2020, nr 2(20), s. 158; P. Kuglarz, M. Kaliński, *Propozycja Dyrektywy harmonizującej niektóre aspekty prawa upadłościowego – czy Polskę czeka kolejna rewolucja w przepisach*, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2023, nr 1(31), s. 105–109.

W dobie częstych zmian prawa stałość regulacji prawa materialnego dotycząca potrącenia stanowi bardzo dobry przykład tego, że możliwe jest stworzenie przepisów, które będą spełniały swoje funkcje przez wiele lat.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651).
 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598).
 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502).
 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo o postępowaniu układowem (Dz.U. Nr 93, poz. 836).
 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. Prawo upadłościowe (Dz.U. Nr 93, poz. 834).
 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.).
 Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1520 ze zm.).

Orzeczenia

- Wyrok SA w Poznaniu z dnia 28 września 1995 r. (I ACr 246/95), PG 1996 nr 7, Lex nr 24448, Legalis nr 33806.
 Wyrok SN z dnia 20 lutego 1997 r. (I CKN 3/97), OSNC 1997 nr 8, poz. 109, Lex nr 29881, Legalis nr 30717.
 Wyrok SN z dnia 26 listopada 2004 r. (V CK 260/04), Lex nr 483302, Legalis nr 24334.
 Wyrok SN z dnia 14 grudnia 2004 r. (II CK 263/04), Lex nr 277871, Legalis nr 83613.
 Wyrok SN z dnia 8 grudnia 2005 r. (II CK 295/05), Lex nr 1109490, Legalis nr 173832.
 Wyrok SN z dnia 17 września 2009 r. (IV CSK 144/09), Biuletyn SN 2010 nr 1, Lex nr 564977, Legalis nr 188458.
 Wyrok SN z dnia 14 stycznia 2021 r. (I CSKP 10/21), OSNC 2022 nr 1, poz. 4, Lex nr 3159642, Legalis nr 2555752.

Opracowania

1. *Ordynacja konkursowa 2. Ordynacja ugodowa i 3. Ordynacja zaczepna z dnia 14. grudnia 1914 l. 337 dpp.*, Lwów 1927.
- Adamus R., *Upadłość a zobowiązania cywilnoprawne*, Warszawa 2013.
 Adamus R., *Zarys ogólny historii prawa upadłościowego w Polsce* [w:] E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec (red.), *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis*.

- Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, Opole 2015, s. 609–626.
- Allerhand M., *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935.
- Allerhand M., *Prawo upadłościowe. Prawo o postępowaniu układowem. Komentarz*, Warszawa 1937.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Baszak Ł., *Znaczenie francuskiego kodeksu handlowego z 1807 r. na ziemiach polskich* [w:] D. Nowicka (red.), *Handel w dziejach państwa i prawa*, Wrocław 2021, s. 149–164.
- Bekerman J., *Czy kodeks, czy nowele?*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1920, nr 7, s. 49–50.
- Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2023.
- Buber O., *Polskie prawo upadłościowe*, Warszawa 1936.
- Codex Napoleona z przepisami. Xiąg trzy*, Warszawa 1810.
- Dajczak W., *Kodeks zobowiązań jako lekcja metody prawnoporównawczej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2014, z. 4, s. 829–854.
- Domański L., *System kodeksu zobowiązań*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” 1934, nr 4, s. 13–16.
- Falkowska A.M., *Wpływ praw obcych na kodeks zobowiązań z 1933 roku na podstawie wybranych instytucji prawa obligacyjnego*, „Zeszyty Prawnicze TBSP UJ” 2005, nr 13, s. 79–88.
- Fenichel Z., *Polskie prawo upadłościowe a austrijska ordynacja konkursowa*, „Polski Proces Cywilny” 1934, nr 23, s. 719–728.
- Fenichel Z., *Potrącenie w prawie polskim*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” 1934, nr 36, s. 125–128.
- Fenichel Z., *Uwagi do projektu ustawy upadłościowej*, „Polski Proces Cywilny”, 1934, nr 13, s. 399–407.
- Fierich F.K., *Rzut oka na najważniejsze zadania prac kodyfikacyjnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, s. 279–297.
- Fierich X., *Komisja Kodyfikacyjna w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, z. 3, s. 655–665.
- Gawlas W., Jonsik W., *Prawo upadłościowe wraz z przepisami wprowadzającymi prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowem z komentarzem*, Poznań 1935.
- Gil I., *Ponadczasowość regulacji prawnych dotyczących niewypłacalności*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 4, s. 241–251.
- Górnicki L., *Pogranicza systemów prawnych, w szczególności pozaborowych, w pracach nad kodyfikacjami prawa cywilnego i handlowego w II RP*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2017, nr 3799, s. 129–167.
- Grodziski S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. 33, nr 1, s. 47–81.
- Horosz P., *Prawo upadłościowe i prawo restrukturyzacyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2023.
- Jakubecki A., Zedler F., *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Jędrejek G., *Polski kodeks zobowiązań z 1933 r. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2001, t. 11, nr 1, s. 47–68.
- Konkursordnung für das Deutsche Reich vom 10. Februar 1877*, München–Berlin 1911.
- Korzonek J., *Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowem. Komentarz*, Kraków 1935.
- Korzonek J., Rosenbüth I., *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, Kraków 1936.

- Kruczalak-Jankowska J., Machnikowska A., Maśnicka M., *Działalność sądów w postępowaniach restrukturyzacyjnych i upadłościowych: bariery funkcjonowania i instrumenty poprawy systemu upadłościowego w Polsce*, Gdańsk 2019.
- Kuglarz P., *Nowa szansa dla polskiego i europejskiego prawa upadłościowego – dyrektywa UE o restrukturyzacji zapobiegawczej*, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2020, nr 2 (20), s. 153–158.
- Kuglarz P., Kaliński M., *Propozycja Dyrektywy harmonizującej niektóre aspekty prawa upadłościowego – czy Polskę czeka kolejna rewolucja w przepisach*, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2023, nr 1 (31), s. 105–110.
- Landfermann H.-G., *Najważniejsze problemy reformy niemieckiego prawa o niewypłacalności* [w:] J. Brol (red.), *Niemieckie prawo insolwencyjne*, Warszawa 1996, s. 12–28.
- Litauer, J., *Maurycy Allerhand jako kodyfikator*, „Głos Prawa” 1938, nr 6–8, s. 323–326.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013.
- Longchamps de Bérier R., *Polskie Prawo Cywilne. Podręcznik systematyczny*, t. III: *Zobowiązania*, Lwów 1938.
- Longchamps de Bérier R., *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań. Art. 239–293*, Warszawa 1936.
- Longchamps de Bérier R., *Zasady kodeksu zobowiązań*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1934, nr 1, s. 77–93.
- Longchamps de Bérier R., *Zjednoczenie prawa obligacyjnego w państwach słowiańskich*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1933, z. 58, s. 167–178.
- Makilla D., *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2019.
- Mazurek I., *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 23, s. 125–136.
- Mrówczyński M., *Uczestnicy postępowania upadłościowego*, Warszawa 2019.
- Mróz T., *Kodeks zobowiązań – podstawa ciągłości i trwałości instytucji prawa cywilnego (w szczególności obligacyjnego) w Polsce*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, nr 23(2), s. 105–127.
- Nancka G., *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa cywilnego? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i „Koncepcja podstawowa prawa zobowiązań”*, „Zeszyty Prawnicze” 2022, nr 22(4), s. 111–134.
- Niemiecki Kodeks Cywilny obowiązujący od 1. stycznia 1900*, Bytom 1900.
- Osajda K., Borysiak W. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Pogonowski P., *Potrącenie w prawie upadłościowym. Wybrane problemy nowej regulacji na tle dotychczasowego orzecznictwa i poglądów doktryny*, „Prawo Spółek” 2004, nr 3, s. 35–44.
- Pyziak-Szafnicka M., *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002.
- Radwan A., *Integracyjny wymiar życia i dzieła Maurycyego Allerhanda – w 140. rocznicę urodzin Profesora*, „Czasopismo Kwartalne Całego Prawa Handlowego, Upadłościowego oraz Rynku Kapitałowego” 2008, nr 2(4), s. 311–316.
- Radwański Z., *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, t. 21, z. 1, s. 31–48.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2018.
- Redzik, A., *Maurycy Allerhand (1868–1942)*, „Głos Prawa – Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2018, t. 1, nr 1–2, s. 144–155.
- Stein E., Thaler A., Bulwa D., *Prawo upadłościowe i Prawo układowe*, Kraków 1935.

- Stelmachowski B., *Polskie prawo upadłościowe a niemiecka ordynacja konkursowa ziem zachodnich*, „Polski Proces Cywilny” 1935, nr 5–8, s. 129–142.
- Stelmachowski B., *Prawo upadłościowe ziem zachodnich*, Poznań 1932.
- Szponder R., *Geneza przepisów części ogólnej polskiego kodeksu zobowiązań z 1933 r.* (rozprawa doktorska), Uniwersytet Jagielloński, 2020.
- Till E., *Polskie prawo zobowiązań (Część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923.
- Till E., *Zasady materalnego prawa konkursowego austriackiego*, Lwów 1910.
- Trammer J., *Ustawa konkursowa wraz z innemi ustawą i rozporządzeniami odnoszącymi się do prawa konkursowego, orzeczeniami Sądu Najwyższego i objaśnieniami*, Kraków 1904.
- Trammer J., *W sprawie reformy prawa upadłościowego*, „Przegląd Notarialny” 1924, nr 4, s. 53–77.
- Uzasadnienie projektu Prawa upadłościowego i naprawczego*, Warszawa 2002.
- Uzasadnienie projektu Prawa upadłościowego*, Warszawa 1935.
- Wilmowski G. v., *Deutsche Reichs-Konkursordnung*, Berlin 1881.
- Witosz A.J., Witosz A., *Pojęcia ogólne i zasady prawa upadłościowego* [w:] A. Hrycaj, A. Jakubecki, A. Witosz (red.), *System Prawa Handlowego*, t. 6: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, Warszawa 2020, s. 658–685.
- Wróblewski S., *Powszechny Austriacki Kodeks Cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego przez prof. dra St. Wróblewskiego. Część pierwsza (§§ 938–1502)*, Kraków 1918.
- Wydmański W., *Niemiecki kodeks cywilny w pracach Komisji Kodyfikacyjnej nad Kodeksem zobowiązań z 1933 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2021, t. 20, nr 1, s. 27–51.
- Zimmerman P., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2024.

GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF SET-OFF IN POLISH BANKRUPTCY LAW UNDER THE INFLUENCE OF FOREIGN LAW

Abstract

The article presents the evolution of set-off regulation in Polish bankruptcy law against the background of influences from foreign legal systems, in particular German and Austrian law. It begins with an analysis of the solutions adopted in the Code of Obligations of 1933 and in the Presidential Decree – Bankruptcy Law of 1934, which, to a large extent, have retained their substance in the current legal framework under the Civil Code and the Bankruptcy Law. The study examines the origins of set-off regulation in bankruptcy proceedings in the context of the law of obligations, analysing both the conditions for the admissibility of set-off and the exceptions that preclude it. The author argues that the institution of set-off – despite numerous changes in the normative environment and the functions of bankruptcy proceedings – has retained its original significance as a mechanism for protecting the interests of creditors and the bankrupt debtor.

Keywords: set-off, bankruptcy law, insolvency, protection of creditors